

فصلنامه علمی تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام، سال چهاردهم، شماره سی و چهار، بهار ۱۴۰۲، صفحات ۸۵-۱۱۳
مقاله پژوهشی (DOI): 10.22034/JIIPH.2023.54194.2381 شناسه دیجیتال

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۱۲/۰۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۰۱

اقتصاد و معیشت عمومی ایران در سال ۱۳۲۵ه.ق، با اتکا بر تحلیل محتوای روزنامه صبح صادق

محمد سلماسی زاده^۱

زهرا غفارزاده^۲

چکیده

روزنامه «یومیه صبح صادق» بعد از صدور فرمان مشروطیت و در زمان مجلس اول شورای ملی، به صاحب‌امتیازی «مرتضی قلیخان مؤیدالممالک فکری» به چاپ رسیده است. او به علت مخالفت با استبداد محمدعلی شاه، اقدام به چاپ روزنامه یومیه صبح صادق کرد و از حکومت بر مازندران و عراق عجم دست کشید. پژوهش زیر در پی آن است که با تحلیل محتوای این روزنامه، به اوضاع اقتصادی و معیشت عمومی ایران در سال ۱۳۲۵ه.ق بپردازد. روزنامه با جزئیات به مشکلات و اوضاع رایج اقتصادی در سال ۱۳۲۵ه.ق پرداخته است. با تحلیل محتوای روزنامه یومیه صبح صادق می‌توان به درک درستی از وضعیت معیشت و مشکلات اقتصادی مردم ایران در آن روزگار رسید. در این روزنامه اخباری دقیق و دست‌اول از مذاکرات و مصوبات نخستین مجلس شورای ملی، قیمت کالاها و خدمات عمومی و دیگر شاخص‌های اقتصادی وجود دارد. پرسش اصلی پژوهش حاضر آن است که اوضاع اقتصاد و معیشت عمومی ایران در سال ۱۳۲۵ه.ق، با اتکا بر داده‌های اطلاعاتی روزنامه صبح صادق چگونه بوده است؟ مدعای اصلی آن است که تحلیل محتوای این روزنامه می‌تواند به فراهم آوردن اطلاعاتی دست‌اول از اوضاع اقتصادی ایران در این مقطع مهم تاریخی بینجامد. با بررسی این روزنامه به تورم برخی کالاها، مشکلات تحصن کارکنان،

msalmasizadeh@tabrizu.ac.ir
zahraghaffarzadeh5@gmail.com

۱. دانشیار دانشگاه تبریز، ایران (نویسنده مسئول)
۲. دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام دانشگاه تبریز، ایران

عدم موفقیت طرح تأسیس بانک ملی دست می‌یابیم و تصویری منطبق با اوضاع آن دوران را به دست می‌آوریم و روشن می‌شود که اوضاع اقتصادی، نابسامان و مردم گرفتار مشکلات معیشتی بسیاری بوده‌اند، و قیمت برخی کالاهای اساسی افزایش داشته‌اند. با توجه به ماهیت موضوع، این پژوهش در حیطه تحقیقات بنیادی نظری قرار دارد و روش به‌کاربرده شده در آن، توصیفی تحلیلی است و از تکنیک‌های تحلیل محتوا در دسته‌بندی موضوعات و بسامد واژگان استفاده شده است. شیوه گردآوری داده‌ها کتابخانه‌ای است.

کلیدواژه‌ها: ایران، معیشت، اوضاع اقتصادی، یومیه صحیح صادق، قیمت.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

***Iran's General Economy and Livelihood in 1325 A.H.,
Based on the Content Analysis of Sobh Sadegh Newspaper***

Mohammad Salmasizadeh¹

Zahra Ghaffarzadeh²

Abstract

The newspaper "Yomiya Sobh Sadegh" was published by the first owner "Mortaza Qolikhani Moyed Al-Mamalek Fakhri" after the issuance of the constitutional decree and during the first assembly of the National Council. Due to his opposition to the tyranny of Mohammad Ali Shah, he started publishing the newspaper Yomiya Sobh Sadeq and abdicating ruling Mazandaran and Iraq Ajam. The following research aims to the economic situation and general livelihood of Iran in 1325 AH by content analysis of this newspaper. The newspaper has dealt in detail with the problems and common economic conditions in 1325 AH. By analyzing the content of Yomiya Sobh newspaper. It is possible to get a correct understanding of the living conditions and economic problems of the Iranian people at that time. In this newspaper, there are accurate and first-hand news about the negotiations and approvals of the first National Assembly, the price of public goods and services, and other economic indicators. The main question of the current research is what was the state of the economy and general livelihood of Iran in 1325 A.H., based on the data of Sobh Sadeq newspaper? The main claim is that the content analysis of this newspaper can lead to providing first-hand information about the Iran's economic situation at this important historical moment. By reviewing this newspaper, we can find the inflation of some goods, the problems of employee situations, and the failure of the plan to establish the National Bank and we get a great picture consistent with the problems of that era and it becomes clear that the economic situation was chaotic and people were suffering from many livelihood problems to the extent that the price of some basic goods increased. According to the nature of the subject, this research is in the field of theoretical fundamental research, and the method in this research is descriptive-analytical, and content analysis techniques have been used in the classification of topics and frequency of words. The method of data collection is library.

Key words: Iran, livelihood, economic situation, daily Sobh Sadeq, price.

---

1. Associate Professor, Tabriz University, Iran (corresponding author)
msalmasizadeh@tabrizu.ac.ir

2. PhD student of history of Iran after Islam, University of Tabriz, Iran
zahraghaffarzadeh5@gmail.com

مقدمه

سال ۱۳۲۵هـ.ق در عصر مشروطه یکی از سال‌های مهم است؛ جلسات اولین دوره مجلس شورای ملی تشکیل شد و تصمیمات مهمی در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی گرفته شده است. اقتصاد ایران در این دوران آشفتگی‌های زیادی را تجربه کرد، وضع معیشت عمومی سخت‌تر و نرخ ارزاق و فزون‌تر گشت، طرح‌هایی برای اصلاحات اقتصادی ارائه گردید که مهم‌ترین آن‌ها را روزنامه صبح صادق منتشر و در معرض نقد و بررسی قرار داد.

نویسندگان روزنامه به زندگی اقتصادی مردم عادی توجه زیادی داشتند و با ارائه جداولی دقیق از قیمت ارزاق گرفته تا نرخ خدمات و کالاهای دیگر، دست‌مایه‌های بسیار خوبی برای پژوهشگران تاریخ اقتصادی ایران فراهم آوردند. این داده‌ها می‌تواند به روشن‌سازی شیوه‌های زندگی مردم عادی و راهبردهای ایشان برای کنار آمدن با زندگی کمک کند.

این پژوهش با عنوان اقتصاد و معیشت عمومی ایران در سال ۱۳۲۵هـ.ق، با اتکا بر تحلیل محتوای روزنامه صبح صادق، تلاش می‌کند با تحلیل محتوای این روزنامه به اخباری دست‌اول از اوضاع اقتصادی و معیشت عمومی دست یابد و تصویری روشن از این اوضاع را ارائه دهد؛ همچنین در تلاش است تا به نظرات نویسندگان روزنامه در این حوزه بپردازد تا بخشی از دلایل انحطاط اقتصادی در این دوران روشن شود.

توجه به اخبار اقتصادی، ارائه مدام قیمت کالاها، اجناس و خدمات مختلف در کنار درج قیمت ارزهای خارجی از ویژگی‌های روزنامه است. طرح تأسیس بانک ملی ایران، طرح اجازه تأسیس بانک به آلمانی‌ها، اخبار تحصن‌های مکرر کارکنان، صرافان و نظامیان در جای‌جای روزنامه دیده می‌شود، همه این مطالب با جزئیات دقیق در روزنامه ذکر شده‌اند و به روشن شدن اوضاع اقتصادی و مشکلات معیشتی مردم در این دوران کمک می‌کنند.

روزنامه در برخی مطالب همچون مشکلات گندم و نان به راه‌حلهایی اشاره کرده است که این نشان می‌دهد هدف روزنامه فقط درج اخبار نبوده و تلاش کرده تا راهکارهایی را برای حل مشکلات ارائه دهد.

پرسش اصلی پژوهش حاضر آن است که اقتصاد و معیشت عمومی در عصر مشروطیت،

با اتکا بر داده‌های اطلاعاتی روزنامه صبح صادق در خلال سال ۱۳۲۵ هـ.ق چگونه بوده است؟

در بررسی پیشینه پژوهش مشخص شد چنین عنوانی تاکنون مورد توجه قرار نگرفته است. هرچند مطالعاتی درباره موضوع اقتصاد در این دوران انجام شده که می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: مقاله مظفر شاهدی با عنوان: «مجلس اول مشروطه: بحران‌های مالی و طرح تأسیس بانک ملی» که در سال ۱۳۷۸ در مجله تاریخ معاصر ایران به چاپ رسیده است. یا مقاله بهزاد کریمی با عنوان «بحران نان در دوره مشروطه» که در سال ۱۳۸۸ در مجله آموزش به چاپ رسیده است. در مورد معرفی نویسنده روزنامه نیز احمد شعبانی با عنوان «اخبار کتاب و کتابخانه در اوراق روزنامه ارشاد از مرتضی قلیخان مؤیدالممالک» که در سال ۱۳۷۹ در مجله کتابداری به چاپ رسیده است. کتبی همچون تاریخ جراید و مجلات ایران از محمد صدر هاشمی، چاپ انتشارات کمال و کتاب‌هایی از این دست بیشتر به مشخصات ظاهری روزنامه اکتفا کرده‌اند و به صورت تحلیلی به اخبار این روزنامه پرداخته‌اند.

با توجه به ماهیت موضوع، این پژوهش در حیطه تحقیقات بنیادی نظری قرار دارد و روش به‌کاربرده شده در آن، توصیفی تحلیلی است و از تکنیک‌های تحلیل محتوا در دسته‌بندی موضوعات آن استفاده خواهد شد. شیوه گردآوری داده‌های اطلاعاتی نیز کتابخانه‌ای است.

روزنامه یومیه صبح صادق و نویسنده آن

صبح صادق در ۲۳ صفر ۱۳۲۵ هـ.ق به مدیریت مرتضی قلیخان مؤیدالممالک آغاز به کار کرد. در مورد منافع عامه از جمله اخبار یومیه، اخبار داخلی، خارجی، توسعه ارزاق و نصاب در تشویق و ترقی صنایع و ازدیاد ثروت مقالاتی ارائه کرد.^۱ روزنامه در بیان خطمشی خود

۱. ر.ک: روزنامه یومیه صبح صادق، ش ۱، یکشنبه ۲۳ صفر ۱۳۲۵ هـ.ق، ص ۱، از جمله راهکارهایی که در مقالات روزنامه جهت ترقی اقتصادی اشاره شده است می‌توان به لزوم ایجاد امنیت برای رشد اقتصادی، اصلاح بودجه، ایجاد راه‌آهن شمال به جنوب و ایجاد بانک ملی اشاره کرد. همچنین روزنامه در اکثر مقالات خود ایرانیان را تشویق به خرید کالاهای داخلی کرده تا با این روش پیشرفت اقتصادی صورت بگیرد. ر.ک: یومیه صبح صادق شماره‌گان ۸، ۲۲، ۲۴، ۲۹، ۳۷، ۶۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۳۱، ۱۳۸، ۱۴۸.

چنین نوشته است: «این روزنامه آزاد ملی از حوادث و اتفاقات یومیه که راجع به فواید و منافع عامه است ذکر می‌کند و مذاکرات مجلس شورای ملی را هر روز به مشترکین محترم به‌طور خلاصه و نتیجه می‌رساند. نرخ ارزاق و توسعه اجناس را هفته یک‌مرتبه تعیین می‌کند. اعلانات از هر قبیل پذیرفته می‌شود. مقالات عام‌المنفعه به شرط امضا قبول و درج خواهد شد.» (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۳۲: ۱).

محمد صدر هاشمی چاپ روزنامه را در ۴ صفحه به قطع وزیری بزرگ (۶ سه‌چهارم در ۱۱ سه‌چهارم اینچ) با چاپ سربی در مطبعه شاهنشاهی عبدالله قاجار ذکر کرده است (صدر هاشمی، ۱۳۶۳: ۱۰۲). شماره‌های ۳۵-۴۴ روزنامه در مطبعه پارسیان و برخی شماره‌های دیگر در مطبعه فاروس به چاپ رسیده است. شماره‌های ۱۱۶، ۱۲۹ و ۱۳۲ در روزنامه ۸ صفحه‌ای هستند. از نظر براون نیز روزنامه به‌صورت چاپ سنگی منتشر می‌شد و اشتراک سالانه آن ۴۵ قران بود (براون، بی‌تا: ۴۸۸). این روزنامه با توزیع سراسری و با تیراژ متوسط سه هزار نسخه در روز، از جمله روزنامه‌های با استقبال متوسط به بالا محسوب می‌شود (صبح صادق، مقدمه: ۱۳).

نویسنده روزنامه، مرتضی قلیخان مؤیدالممالک در سال ۱۲۸۸ ه.ق متولد شد. او فرزند میرزاعلی امیرالامرای کرمانی بود. در دارالفنون تحصیل کرد و زبان فرانسه آموخت. بعد از آن مدتی حکومت مازندران، عراق و گلپایگان را به عهده گرفت و در دوران انقلاب مشروطه، در زمره افراد مشروطه‌خواه درآمد (جلالی، ۱۳۸۹: ۶۷). لقب مؤیدالممالک بعد از منصوب شدن به حکومت مازندران، به او تعلق گرفت (آزند، ۱۳۸۴: ۲۹۳). مرتضی قلیخان را می‌توان از روزنامه‌نگاران برجسته آن دوران نامید. او در طول حیات مطبوعاتی خود روزنامه‌های صبح صادق، پلیس ایران و ارشاد را نیز منتشر کرد (شعبانی، ۱۳۷۹: ۱۱۷). روزنامه پلیس ایران به تاریخ ۴ ذی‌حجه ۱۳۲۷ ق در تهران منتشر شد (جلالی، ۱۳۸۹: ۶۷). و روزنامه ارشاد از ذی‌حجه ۱۳۳۱ ه.ق تا ۱۳۳۶ ه.ق به مدت ۵ سال انتشار یافت و سپس توقیف شد (همان: ۶۸).

مرتضی قلیخان مدتی هم کارمند وزارت داخله بود و بعد از به توپ بسته شدن مجلس اول شورای ملی، به بادکوبه، بخارا، مصر، ترکیه و عراق رفت و در سال ۱۳۳۷ ه.ق مطابق

۱۹۱۹ م در ۴۹ سالگی از دنیا رفت (شعبانی، ۱۳۷۹، ۱۱۸) از جمله ویژگی‌های شخصیتی او، استبداد ستیزی بود، او به علت مخالفت با استبداد محمدعلی شاه، تصمیم گرفت از حکومت مازندران و عراق کناره‌گیری کند و به انتشار روزنامه صبح صادق بپردازد (همان: ۱۵۳).

اوضاع اقتصادی ایران در سال ۱۳۲۵ هـ.ق / ۱۹۰۷ م

اوضاع اقتصادی ایران در سال ۱۳۲۵ هـ.ق، آشفته بود، خزانه خالی و دولت ۷ کرور^۱ بدهکار بود. از این بدهی ۳۵۰ هزار تومان متعلق به صراف‌هایی بود که حواله‌هایی را به قیمت کمتر (هر حواله حدود ۵ ریال) خریداری کرده بودند و درخواست پرداخت بدهی را از دولت داشتند. (صفائی، ۱۳۶۳: ۹۰) مخبرالسلطنه هدایت به‌خوبی اوضاع این دوران را توصیف کرده است: «دولت یک جا ۲۲/۵ میلیون روبل در صد پنج یک جا، یازده کرور تومان در صد چهار به دولت روس و دویست و نود هزار لیره به انگلیس مقروض است. خزانه خالی و دولت محتاج پول است.» (مخبرالسلطنه هدایت، بی‌تا: ۱۶۹)

این دوره که مقارن اولین دوره مجلس شورای ملی است، شامل برخی اصلاحات اقتصادی از جمله عزل نوز بلژیکی، لغو سیستم بازخرید و تیول، تنظیم قیمت گوشت و نان (م.س ایوانف، ۱۳۵۵: ۳۳) بهبود اوضاع دهقانان و نسخ زورستانی از زارعان می‌شود. (آدمیت، ۱۳۶۳: ۶۵) چنانچه روزنامه صبح صادق به موافقت شاه با برنامه‌های مجلس مبنی بر لغو تیول، تسعیر، تفاوت عمل خراسان و ممیزی هیئت مجلس اشاره کرده است. (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۳۵: ۲)

در حوزه اقتصادی، اوائل که مجلس آغاز به کار کرده بود بیشتر مذاکرات در مورد امور جزئی مانند نظم دادن به «خبازخانه و قصاب‌خانه» بود. (مجدالاسلام کرمانی، ۱۳۵۱: ۲۳۹) این نشان می‌دهد این موضوع اولویت بیشتری داشته است. مجلس اول، علاوه بر تدوین و تصویب قانون اساسی، برخی اصلاحات را در دستگاه دولتی ایجاد کرد. از جمله این اصلاحات: لغو سیستم بازخرید و تیول بود. همچنین تنظیم قیمت نان و گوشت، عزل نوز بلژیکی از ریاست گمرک و عده‌ای دیگر از پستشان، از جمله این اقدامات بود. (ایوانف،

۱. هر کرور معادل ۵۰۰ هزار تومان بود.

۱۳۵۵: ۳۳) «مجلس ملی در تنظیم بودجه مملکت، تعدیل نسبی دخل و خرج عمومی از عهده برخی کارهای مهم برآمد؛ بعضی بنیادهای کهنه همچون تیول‌داری را برانداخت، برخی قواعد نو همچون ممیزی علمی بر پایه بررسی احصایی صحیح را آغاز نهاد، اما در تغییر نظام مالیاتی کار عمده‌ای از پیش نبرد.» (حقدار، ۱۳۹۷: ۲۶۹) از سایر اقدامات مهم مجلس اول می‌توان به بهبود اوضاع دهقانان اشاره کرد، از جمله: الغای رسم تیول، تعدیل مالیات رعیت و نسخ زورستانی از زارع (آدمیت، ۱۳۶۳: ۶۵). چنانچه روزنامه صبح صادق به موافقت شاه با برنامه‌های مجلس مبنی بر تیول، تسعیر، تفاوت عمل خراسان و ممیزی هیئت مجلس اشاره کرده است (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۳۵: ۲).

گیلان این دوره شاهد حرکت متشکل زارعین بود؛ این حرکت «انقلاب قصبات رشت و جنبش دهقانی علیه ملاکان» نامیده می‌شود؛ همچنین در آذربایجان نیز مقاومت رعایا در برابر اربابان صورت گرفت البته حرکتی وسیع و نظام‌مند نبود (آدمیت، ۱۳۶۳: ۶۹). نماینده فعال هیئت تجار تهران، «حاج محمدحسن امین‌الضرب»، در این دوران به شاه نوشت: «عمده امور به تجارت بسته است. اگر تجارت قوت داشته باشد، می‌تواند رفع احتیاجات ممالک محروسه را از ولایات خارجه نماید، کارخانه جات احداث نماید، معادن مفتوح کند، امتعه ممالک محروسه را رواج دهد. اگرچه اقدامات در کارها می‌شود و پول‌ها خرج می‌شود ولی کارها پیش نمی‌رود.» (آدمیت، ناطق، ۱۳۶۸: ۳۰۴) برخی اصلاحات اقتصادی مجلس اول ناموفق بود؛ از جمله موضوع لغو تیول‌داری، صاحبان تیول زیر بار نمی‌رفتند و به روال سابق عمل می‌کردند (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۴۹: ۳).

برای تشویق سرمایه‌گذاری داخلی طرح معافیت مالیاتی برخی از امتیازنامه‌های اقتصادی در مجلس طرح شد که از آن جمله می‌توان به امتیازنامه کارخانه کاغذسازی اشاره کرد: «ده نفر در تهران، مازندران و گیلان اداره تشکیل دهند و سهام شرکت را به تبعه ایران بفروشند؛ به شرط این که این سهامداران آن را به خارجه ندهند، و از تاریخ صدور فرمان تا ۶ ماه مشغول کار باشند تا دوساله کارخانه را بسازند. تا ۱۰ سال انحصار کارخانه با کمپانی خواهد بود. جهت تشویق آن‌ها ادوات خارجی که وارد می‌شوند بدون حقوق گمرکی حساب خواهد شد. تا پنج سال از مالیات معاف خواهند بود و بعد ۵ درصد مالیات باید به دولت بدهند.» (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۱۴: ۳).

اقتصاد در روزنامه یومیه صبح صادق

مطالب روزنامه را می‌توان در دو بخش موردبررسی قرار داد: (۱) اوضاع اقتصادی. (۲) اوضاع معیشتی مردم. با این تقسیم‌بندی به نظم اخبار می‌رسیم و مرزبندی را بین این دو حوزه در اخبار روزنامه قائل می‌شویم. در ذیل بخش اقتصادی به مطالبی همچون تشکیل بانک ملی که یکی از طرح‌های مهم آن دوران است می‌پردازیم، همچنین به تحصن‌های اقتصادی و مشکلات گندم و نان که توسط محترکین ایجاد شده بود، خواهیم پرداخت.

(۱) تشکیل بانک ملی

یکی از طرح‌هایی که در این دوران در مجلس شورای ملی مطرح شد طرح تأسیس بانک ملی بود. این طرح تلاشی بود برای حل برخی مشکلات اقتصادی و خروج از رکود اقتصادی که در این دوران وجود داشت. در مورد بنیان نهادن بانک ملی باید گفت، در ۲۷ رمضان ۱۳۲۴ هـ.ق، مجلس مقرر کرد بازرگانانی همچون حاجی محمد اسماعیل، حاجی امین‌الضرب، حاجی معین‌التجار و ارباب جمشید بانک ملی را بنیان نهند، و بدین ترتیب موضوع تأسیس بانک ملی از این روز به میان آمد (کسروی، ۱۳۸۵: ۱۹۲). تأسیس بانک ملی در این دوران انجام نشد که به نظر می‌رسد علت عدم تأسیس بانک ملی در این دوران به علت شکاف بین مجلس و هیئت دولت بود و همچنین عدم همکاری درباریان و شاه و برخی وزرا با پیشنهاد بانک ملی (شاهدی، ۱۳۷۸: ۱۷۰).

مخبرالسلطنه هدایت اول لایحه استقراض چهارصد هزار لیره از روس و انگلیس را به مجلس برد ولی با گفته‌های معین‌التجار نظر بر این شد که بانک ملی تأسیس شود. در ذی‌حجه ۱۳۲۴ فرمان تأسیس بانک ملی صادر و ۱۲ فصل برای آن نگارش یافت. از جمله یکی از فصل‌ها در مورد حق دولت برای تفتیش بانک و قرض خمس سرمایه به دولت در صورت ضرورت بود (مخبرالسلطنه هدایت، ۱۳۶۳: ۱۷۵).

در فصل دوم این نظام‌نامه موضوع تعیین سرمایه و واگذاری سهام آن به عموم نگارش یافت و سرمایه آن سی کرور تومان تعیین گردید. در ماده ششم ترتیب پرداخت وجه سهام معین گشت که ۵۰ تومان و به صورت نقدی بود. این نظام‌نامه با ده فصل در ۳۲ صفحه

نگارش یافت و قوانین بانک را تعیین نمود (نظامنامه داخلی بانک ملی، ۱۳۲۵هـ.ق: ۱).

موضوع تأسیس بانک ملی یکی از مطالبی است که ۴۱ بار در روزنامه یومیه صبح صادق به آن پرداخته شده است، این تعداد از درج خبر، نشانگر اهمیت موضوع در اولین دوره مجلس شورای ملی است. در یکی از جلسات مجلس که ۷۸ نماینده حاضر بودند در مورد بانک ملی مذاکره شد (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۱۱: ۳) در جلسه بعد با بیان اهمیت موضوع تأکید شد مقدار وجه بانک ملی کافی نیست و باید برای مشارکت عموم مردم زمینه‌سازی کرد. یکی از نمایندگان اعلام کرد: «فعلاً ۲ کرور پول حاضر است، دو کرور دیگر را اهالی تبریز تهیه کرده‌اند و بعد از این زیر قرض خارجه نخواهند رفت.» (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۱۲: ۳).

اقشار زیادی برای خرید سهام بانک اعلام آمادگی کردند. به گزارش صبح صادق یکی از زنان ۵۰۰۰ تومان پول شخصی را به بانک ملی فرستاده بلیط^۱ سهم را خواست (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۱۳: ۳). بانوانی دیگر هم از سراسر ایران برای مشارکت در این وظیفه ملی اعلام آمادگی کردند (دلریش، ۱۳۷۵: ۱۷۷-۱۷۶). کسانی نیز در آگهی‌های فروش املاک خود تصریح می‌کردند که بخشی از درآمد حاصله را در خرید سهام بانک ملی به کار خواهند گرفت (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۱۴۳: ۴).

نمایندگان بر این باور بودند که بخش بزرگی از مشکلات مالی دولت را می‌توان از طریق بانک ملی حل کرد و نیازی به استقراض از دول خارجی نیست (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۱۳: ۳) دولت می‌توانست با استفاده از منابع بانک ملی مشکل پرداخت حقوق نظامیان و کارکنانش را حل کند (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۱۶: ۲).

در مورد فواید بانک ملی در روزنامه مطالب متعددی چاپ شد که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: ایجاد آبادانی و ترقی (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۳۸: ۱) کشف معادن، کشیدن خط راه‌آهن، ترویج تجارت و زراعت (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۶۰: ۱) توسعه تجارت داخلی و عدم احتیاج دولت به استقراض (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۳۸: ۳).

۱. منظور رسید پرداخت پول و سند سهام است.

به باور نمایندگان مجلس زمینه‌های لازم برای موفقیت بانک ملی عبارت بود از: ایجاد امنیت (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۱۱۹: ۱) همراهی پادشاه در از بین بردن رشوه و تأکید بر اجرای قوانین و سرمایه‌گذاری متمولین در بانک (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۱۲۲: ۴) شاه با طرح تأسیس بانک ملی همراهی کرد (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۵۶: ۲) و ۷۵۰ هزار تومان را نقداً برای تأسیس آن متقبل شد و اعلام کرد عایدات دولت هم در بانک سپرده‌گذاری خواهد شد (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۷۰: ۴) مقاله‌ای با عنوان «اخبار مسرت‌آثار» در صبح صادق درج شد که نشان از همراهی شاه در تأسیس بانک ملی داشت. طبق این خبر شاهدگان و وزرا به دربارہ احضار و موظف شدند در تأسیس بانک ملی همراهی کنند. تلاش برای ایجاد امنیت و ترقی کشور دو موضوع دیگری بودند که در کنار اهمیت تأسیس بانک ملی در این دیدار مطرح شد (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۱۳۷: ۲).

هم‌زمان موضوع واگذاری امتیاز تأسیس بانک به کشورهای فرانسه و آلمان نیز در مجلس مطرح و مداخلات روسیه و انگلستان در این مسئله نکوهش شد (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۳۱: ۴ و ش ۴۷: ۳) موضوع تأسیس بانک آلمان که موافقان و مخالفانی داشت در جلسه‌ای مخفی مورد بحث قرار گرفت. برخی از وکلا معتقد بودند، پس از تأسیس بانک ملی و استحکام اساس مشروطیت نیازی به بانک آلمان نیست و عده‌ای دیگر خواستار بررسی بیشتر در یک کمیسیون تخصصی بودند که رویکرد دوم رأی آورد (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۸۷: ۱).

روزنامه صبح صادق در مورد هردو رویکرد فوق مطالبی چاپ می‌کرد. از یک‌سو در برخی مقالات که به روزنامه ارسال شده بود باور بر این بود که ایرانیان با وجود تأسیس بانک ملی نیازی به بانک‌های روس و آلمان ندارند و لازم است که برای تأسیس بانک ملی تلاش کنند زیرا از برکت مشروطیت، امنیت مالی برای اهالی وجود دارد و زمان آن فرارسیده که پول‌های ذخیره‌شده بیرون بیاید و ملت و دولت را از خارج بی‌نیاز کند (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۹۰: ۲). از سوی دیگر در مقاله‌ای با عنوان «بانک آلمان» با اشاره به زیان‌هایی که ایرانیان از واگذاری امتیاز به بیگانگان دیده‌اند خاطر نشان ساخت دولت‌های متمدن با برقراری روابط تجاری متعادل به ثروت و ترقی می‌رسند ولی لازمه آن آگاهی از حقوق متقابل و حفظ استقلال سیاسی است (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۹۸: ۱) نویسنده معتقد بود این

امتیاز مزایای زیادی برای ایران دارد زیرا: ۱. دوردست بودن آلمان وحشت سیاسی ایجاد نمی‌کند ۲. رابطه با آلمان باعث ترقی خواهد شد ۳. رقابت آلمان با دولتین (روسیه و بریتانیا) باعث ترقی خواهد شد ۴. منجر به رشد اقتصادی ایران خواهد شد. از نظر او در صورت اطمینان از تأسیس این بانک و اتحاد با آلمان، چندان ضرری به ایران نمی‌رساند (صبح صادق، ۱۳۲۵، همان: ۲).

می‌دانیم که طرح تأسیس بانک ملی در آن زمان ناکام ماند اما علت چه بود؟ صبح صادق تلاش دارد برخی از این علل را تبیین کند در جایی نابسامانی در نظام مالیاتی و بودجه‌ریزی کشور را از عوامل ناکامی می‌داند (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۴۷: ۳) و در جای دیگر به نبود پول برای تأسیس این بانک اشاره می‌کند. از نظر نویسندگان روزنامه مملکت دارای ثروت است اما چون پول در زیر خاک مدفون و بلوکه می‌شود در چرخه‌های اقتصادی کارآمد مانند بانک به کار گرفته نمی‌شود (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۱۳۶: ۲) در مجلس برخی از وکلا علت تأسیس نشدن بانک را به خاطر عدم همراهی دولت می‌دانستند و عده‌ای نیز معتقد بودند چون مغرضین دانستند بدون بانک، اساس مشروطیت محکم نخواهد شد، شاه را به مخالفت با آن واداشتند (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۱۳۰: ۲).

با توجه به مطالب مطرح‌شده در بالا می‌توان چنین استنباط کرد که با توجه به تمام تلاش‌ها این موضوع ناکام ماند و یکی از دلایل ناکامی در روزنامه نبود پول کافی ذکر شده است (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۱۳۶: ۲). البته روزنامه یومیه صبح صادق در تلاش بود تا فواید این بانک را ذکر کند تا همراهی بیشتری را جذب نماید (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۶۰: ۱) اما به علت مشکلاتی که در سطور بالا بدان اشاره رفت این مورد ناکام ماند.

۲) تحسن‌های اقتصادی

یکی دیگر از مشکلات اقتصادی که در این دوران وجود داشت تحسن‌های مکرر کارکنان بود که مشکلات زیادی را برای دولت ایجاد کرده بود. این تحسن‌ها بیشتر به خاطر عدم پرداخت مواجب انجام می‌شد و با بررسی‌های انجام‌شده از روزنامه گاهی چندین بار تکرار می‌شد. با بررسی جدول پایین به تحسن سربازان و کارکنان دست می‌یابیم و از جزئیات آن توسط روزنامه آگاه می‌شویم.

۱-۲) تحصن سربازان و کارکنان

تاریخ اعتصاب	جزئیات	متحصنین
سه شنبه ۲۲ ربیع الثانی ۱۳۲۵	به علت حقوق عقب افتاده	تحصن سربازان ضیاءالملک همدانی
شنبه ۳ جمادی الاولی ۱۳۲۵	در میدان توپخانه به علت عدم پرداخت حقوق یک ساله و مخارج قراولخانه، حقوق را صاحب منصبان به آنها نمی‌رساندند.	تحصن فوج سوادکوه
شنبه ۳ جمادی الاولی ۱۳۲۵	عملجات و ژاندارم به علت وعده عملی نشده در مورد پرداخت حقوق به منزل سپه‌دار رفته و تحصن کردند. / اعتصاب در مجلس برای حقوق سه ماهه	اعتصاب عملجات / اعتصاب فوج سیلاخور
سه شنبه ۶ جمادی الاولی ۱۳۲۵	قول ۵ روزه برای پرداخت مواجب توسط وزارت خارجه.	تحصن مجدد عمله جات تراموا
جمعه ۱۶ جمادی الاولی ۱۳۲۵	علت تحصن نگرفتن حقوق عقب افتاده بود.	تحصن فوج نظامی در میدان توپخانه
شنبه ۲ جمادی الثانی ۱۳۲۵	به علت حقوق عقب افتاده / در مقبره شاه مرحوم پناهنده بودند که علت ۹ ماه حقوق عقب افتاده بود.	تحصن سربازان فوج امپریه / تحصن فراشان و نایبان و کلیه عمله فراش خانه
سه شنبه ۵ جمادی الثانی ۱۳۲۵	حاجی دبیرالدوله (وزیر لشکر) درخواست کرد تا تشکیل بانک ملی صبر کنند ولی متحصنین گفتند از سردار افخم نوشته دارند که مواجب را پرداخت کند.	تحصن مجدد صاحب منصبان توپخانه
یکشنبه ۱۰ جمادی الثانی ۱۳۲۵	در منزل وزیر داخله متحصن بودند.	ادامه تحصن توپچیان
شنبه ۳۰ جمادی الثانی ۱۳۲۵	تحصن ۴ ماهه در میدان توپخانه؛ گفتند مواجب ۴ ساله توقف در طهران پرداخت نشده است.	تحصن فوج خمسه

طبق بررسی‌های انجام‌شده اوضاع آشفته اقتصادی باعث عدم پرداخت حقوق و مواجب سپاهیان و کارکنان شده بود که این موضوع باعث تحصن‌های مکرر شد (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۶۹: ۳). این تحصن‌ها و ادامه‌دار بودن آن‌ها نشان از عدم حل مشکلات اقتصادی داشت. مجلس اول برای حل این مشکلات تأسیس بانک ملی و ممیزی مالیاتی را پیشنهاد کرد (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۳۵: ۲) ولی با توجه به مشکلات عدیده مالی این دو راهکار به جایی نرسید.

۲-۲) تحصن صرافان

یکی دیگر از مشکلات اقتصادی که در این دوران مطرح بود تحصن صرافان بود؛ این موضوع با جزئیات دقیق در روزنامه یومیه صبح صادق مورد بحث قرار گرفته است. این تحصن باعث آشفتگی‌هایی شده بود که از جمله این آشفتگی‌ها ایجاد مزاحمت صرافان برای موسیو نوز بود؛ این موضوع زمانی رخ داد که صرافان خبردار شدند موسیو نوز قصد ترک کشور را دارد، به خانه او رفته و خواستار دریافت مطالبات خود می‌شوند نوز در پاسخ می‌گوید وی از ریاست گمرک عزل شده و دولت باید این مطالبات را پرداخت کند ولی صرافان متقاعد نشدند و به وزیر داخله و مالیه شکایت کردند (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۳۶: ۴). هنگامی که از گفتگوها نتیجه‌ای حاصل نشد منازعه گسترش یافت و نمایندگان صراف‌ها پس از آن که از دربار دست‌خالی برگشتند به اتفاق دیگر صرافان به خانه اتابک اعظم رفته در آنجا تحصن کردند. این موضوع در یکی از جلسات مجلس گفتگو شد و نمایندگان قبول کردند که بدهی را دولت باید بپردازد (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۷۰: ۴) این موضوع به ظاهر کم‌اهمیت که بار مالی آن ۳۵۰ هزار تومان بود وقت زیادی از نمایندگان مجلس را گرفت و روزنامه صبح صادق هم در شماره‌های ۷۹، ۱۰۸ و ۱۱۱ بدان پرداخت: در شماره ۷۹ از مذاکرات نمایندگان مجلس و رأی ایشان در لزوم تشکیل کمیسیون برای حل این مشکل صحبت شد (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۷۹: ۳)، در شماره ۱۰۸ از حل نشدن موضوع، مذاکره مجدد و تقسیط بدهی دولت به صرافان در سه قسط خبر داده شد (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۱۰۸: ۲) در یکی دیگر از مذاکرات نیز گفته شد، صرافان با خرید برات و فروش آن به قیمت‌های مختلف باعث مزاحمت می‌شوند، بهتر است قرار گذاشته شود تا دیگر برات

نخرند. (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۱۱۱: ۱) به نظر می‌رسد موضوع پرداخت قسطی توسط صرافان مورد قبول واقع نشد و پرداخت قسطی را قبول نکردند. این تحصن ادامه داشت تا این که حاجی امین‌الضرب متعهد شد در ۳ قسط از قرار هر قسط ۷۰ تومان این پول را بپردازد. (صبح صادق، ۱۳۲۵، همان: ۳) روزنامه در این خبر حل شدن موضوع را عنوان کرده اما نباید از این نکته نیز غافل شد چنین آشفته‌گی‌هایی باعث تلف شدن وقت مجلس می‌شد. همچنین کسب سود توسط صرافان بحث رشد اقتصادی را به چالش می‌کشید زیرا رشد اقتصادی در جامعه‌ای ایجاد می‌شود که امنیت مالی باشد؛ به نظر می‌رسد بحث بدهکار بودن دولت، خزانه خالی و سایر مشکلات اقتصادی با القای ضمنی نبود امنیت، فرصت‌های رشد اقتصادی را کاهش می‌داد. می‌توان چنین نتیجه گرفت که این تحصن باعث گرفتاری دولت و اختصاص بخشی از مذاکرات مجلس به این مورد شده بود.

یکی دیگر از مشکلات این دوره موضوع گندم و نان بود که با احتکارهایی که در این دوران صورت می‌گرفت باعث مشکلات اقتصادی بسیاری شده بود. در قسمت‌هایی از روزنامه صبح صادق نیز شاهد اشاره به این موضوع هستیم.

۳) موضوع گندم و نان

یکی از مشکلات این دوران انبارداری بود که همیشه تجار گندم و جو را نمی‌فروختند تا نان کمیاب و گران شود تا با این روش نان را گران‌تر بفروشند، این اقدام در سال‌های قبل از مشروطه در مناطقی همچون آذربایجان رواج زیادی داشت (کسروی، ۱۳۸۵: ۱۵۴). در سال ۱۳۲۴ هـ.ق برداشت گندم خوب نبود. این موضوع در هیاهوی انقلاب بهانه‌ی عرضه کم نان توسط نانوایان بود. اوضاع نان با احتکار بدتر شد به طوری که نانوایان به دلیل کمبود گندم، به آرد خاک‌اره می‌ریختند (کریمی، ۱۳۸۵: ۴۷؛ کسروی، ۱۳۸۵: ۱۵۶).

مشکل نان از آغاز به کار مجلس اول در جلسات متعددی مطرح شد و به‌رغم ارائه طرح‌های گوناگون، تا پایان عمر مجلس اول نیز مشکل حل نشد. وجود محترکان قدرتمند و آشفته‌گی‌های اقتصادی از مهم‌ترین دلایل این مشکلات بود. (همان: ۴۸) البته نمی‌توان همه مشکلات را به ناکارآمدی مجلس اول ارتباط داد زیرا مشکلات اقتصادی از جمله نارسائی‌های اساسی و پایدار در ایران بود.

روزنامه یومیه صبح صادق در بخشی از اخبار خود به مشکلات گندم و نان پرداخته است و در تلاش است تا راه‌حلی را برای رهایی از این بحران ارائه دهد که جالب‌توجه می‌نماید که در این بخش به آن اشاره می‌کنیم. با جدول زیر می‌توان به مشکلات گندم و نان از خلال روزنامه صبح صادق دست یافت.

۳-۱) جدول مشکلات گندم و نان

شماره	راه‌حل	جزئیات	موضوع
ش ۹: ۳	حاجی حسین آقا نواب متعهد شد ۱۵۰۰۰ خروار خودش و ۱۰ هزار خروار از ملاکین بگیرد (جهت حل افزایش قیمت)	با وجود تعهد کمپانی می‌خواهد تفاوت قیمت را از مردم بگیرد	عدم پایداری کمپانی به ارسال گندم به خبازخانه‌ها
ش ۱۷: ۳	-	احتکار باعث قحطی در کردستان شد.	احتکار گندم در کردستان
ش ۱۸: ۳-۲	بدون حضور هیئت متشکل از وکلا و وزرا نمی‌تواند مشکل را حل کند.	سؤال از او در مورد مشکل گندم او مشکلات نبود پول را علت ذکر کرد و تلاش کرد کمپانی را غیر مقصر جلوه دهد.	حضور وزیر مالیه در مجلس
ش ۲۰: ۳	مهلت سه‌روزه برای محترکین: در صورت تخلف توسط حاکم مجازات خواهند شد.	جلسه در ۱۴ ماه برگزار شد.	جلسه سری مجلس در مورد موضوع
ش ۲۲: ۳	-	معلوم نیست این ۶۰ هزار خروار گندم توسط چه کسی تصاحب می‌شود.	ارسال سالانه گندم توسط وزرا به انبار دولت
ش ۳۱: ۲	اگر نانوایان نان نامرغوب بفروشند مجازات خواهند شد.	کمپانی گندم اعلا بین نانوایان تقسیم کرده ولی تقلب وجود دارد.	تقلب نانوایان
۱: ۳۱	-	اشاره به کمبود نان که ضرر آن به تمام طبقات می‌رسد و کمبود باعث گرانی می‌شود.	مقاله «اتحاد و اتفاق» رفع ظلم می‌کند و دفع استبداد می‌نماید.»

شماره	راه حل	جزئیات	موضوع
ش ۳:۳۱	در ظاهر مشکل کمتر شده ولی اوضاع گندم بدتر است.	آن‌ها ۲۴ هزار خروار گندم به تهران کمک کرده‌اند.	کمک از سوی ایل شاهسون بغدادی به تهران
ش ۱:۳۲	-	علت آشفتگی نان به خاطر ظلم افراد صاحب ثروت است.	مقاله «اتحاد و اتفاق» رفع ظلم می‌کند و دفع استبداد می‌نماید.
ش ۴:۷۹	صحبت از وضع قانون برای نانویان.	صحبت از اختلال در امور گندم و نان	مذاکرات مجلس در ۲۷ جمادی‌الاول
ش ۳:۱۰۹	با اقدامات او گندم از خرواری ۱۲ تومان به ۷ تومان کاهش یافته و گرانی ۲۰ ساله گندم کردستان از بین رفته است.	صحبت از اقدامات اقتصادی ثقة‌الملک، حکمران کردستان، از جمله: کمک هزارتومانی گندم به فقرا، معافیت مالکین از تحمیل گندم خبازخانه، دستور ممنوعیت احتکار	خبر از کردستان در مورد حکمران.
ش ۳:۱۱۰	شاه دستور داد مقدار گندمی که از طرف دیوان به خبازخانه تهران کمک می‌شود، مشخص گردد.	منتخبین انجمن بلدیة به حضور شاه رسیده‌اند.	انجمن بلدیة و اقدامات اقتصادی آن.
ش ۲:۱۱۴	باید نان به «کمپانی عمومی یعنی ملت» واگذار گردد تا با این روش سندی چاپ و اهالی تهران به قدر توان در خرید سهمیم شوند؛ با این روش قیمت عادلانه صورت خواهد گرفت و عایدی به مردم خواهد رسید.	رئیس انجمن نبود پول را علت اصلی مشکلات گندم ذکر کرده است.	صحبت رئیس انجمن بلدیة در یکی از جلسات
ش ۳:۱۲۵	با این روش قیمت کاهش می‌یابد.	اشاره به وظایفی از جمله مرتب داشتن عمل گوشت و نان	اعلان صحیح صادق در مورد وظایف انجمن بلدیة.

موضوع	جزئیات	راه‌حل	شماره
اعلان صبح صادق برای درخواست کمک از اشخاص دانا برای حل مشکل نان.	کاشف‌السلطنه، رئیس اداره بلدیة برای حل مشکل اعلام آمادگی کرد.	کاشف‌السلطنه در مدتی که در آذربایجان اقامت داشت برای حل مشکل نان دستور داد ۱۰ دکان افتتاح شود تا باعث رفاه مردم گردد. برای حل مشکل گندم دکان‌ها نیز قرار شد نصف گندم را از غله خالصه دیوانی بدهند و بقیه را خریداری کنند. با این تدبیر، قیمت فروش پایین آمد و مشکل گرانی نان حل شد.	ش ۱۳۴:۳
صحبت از اقدامات اقتصادی حکام تازه منصوب‌شده	حاکم بعد از منصوب شدن موضوع نان و گوشت را موردتوجه قرار داده است. حاکم با این اقدام منفعت زیادی به دست می‌آورد.	حاکم اقدامی فریب‌کارانه انجام می‌دهد، برای ارزان‌تر کردن نان نانویان و قصاب‌ها توسط فرارش‌باشی حاضر و التزام می‌دهند که کالای خود را ارزان بفروشند. طبق این متن پرسش رعایا از علت گرانی، بی‌جواب خواهد ماند یا دلایلی همچون کمبود این کالاها گفته خواهد شد؛ اگر رعیت نپذیرد به‌عنوان یاغی معرفی خواهد شد.	ش ۱۰:۱
مکتوب شهری زنجان در موردحمله به مأمور حمل‌ونقل گندم.	سید حسین که مأمور منع حمل آرد و گندم از شهر بود زخمی می‌شود ولی ضارب به	-	ش ۱۱۱:۳

موضوع	جزئیات	راه حل	شماره
	حکومت یک منطقه منصوب شده است. ^۱		
غارت انبار گندم.	فردی به نام «ملا علی» سه هزار نفر دور خود جمع کرده و خانه انار سلطان، از طرفداران انجمن و دوستداران ملت غارت کرد و انبار گندم ملت که در خانه انار سلطان بود تاراج شد و او با خانواده‌اش فراری شد. ^۲	-	ش ۳:۱۲۳

معیشت عمومی بر اساس اخبار روزنامه صبح صادق

یکی دیگر از مباحث مورد توجه روزنامه یومیه صبح صادق توجه به معیشت عمومی و اوضاع اقتصادی مردم در این دوران است؛ روزنامه در تلاش بود نرخ قیمت‌ها را به صورت دقیق ارائه دهد تا هم از گران‌فروشی جلوگیری کند و هم مردم را از قیمت‌های واقعی آگاه سازد. به نظر می‌رسد اطلاعات دقیق که در شماره‌های مختلف در این مورد ارائه شده به شناسایی کالاهای گران و ارزان در این دوران ما را یاری خواهد کرد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. این خبر اشاره به دو نکته دارد: ۱. اوج آشفتنگی در بحث نان ۲. عدم برخورد با اشخاص خاطی به علت قدرتمند بودن روسای که از آن‌ها دستور می‌گرفته‌اند.

۲. این خبر اوج ناامنی را به تصویر می‌کشد به طوری که غارت انبار گندم توسط ملاعلی انجام شده اما دو پرسش بدون پاسخ باقی می‌ماند: ۱. غارت ملاعلی به چه منظوری صورت گرفته؟ ۲. انارسلطان به چه منظوری گندم را انبار کرده داست؟ روزنامه هیچ پاسخی برای این دو سؤال ندارد ولی به نظر می‌رسد جمله «از طرفداران انجمن و دوستداران ملت» در معرفی انارسلطان، حاکی از دید مثبت روزنامه نسبت به اوست.

نرخ ارزاق و کالا براساس یومیه صبح صادق

(۱) جدول غلات

نام کالا	نرخ (به خروار)
گندم	از ۱۴ تومان و ۵ قران (ش ۱) تا ۱۸۱ تومان (ش ۴۰)
جو	از ۸ تومان و ۷ قران (ش ۱) تا ۹ تومان و ۵ قران (ش ۱۰)
برنج صدری	از ۳۰ تومان و ۶ قران و ۵ شاهای (ش ۴) تا ۳۵ تومان و ۵ قران (ش ۷)
برنج گرده	از ۲۰ تومان (ش ۱) تا ۱۹ تومان (ش ۴)
آرد	از ۸۱ تومان (ش ۱) تا ۲۲ تومان (ش ۴۰)
نان	از ۱ قران و ۵ شاهای (ش ۱۵) تا ۱ قران و ۸ شاهای (ش ۴۰) *در شماره ۹ اشاره به کمیاب شدن نان شده است.

(۲) جدول شیر و لبنیات

نام کالا	نرخ (به خروار) ^۱
کشک	از ۳۰ تومان (ش ۱) تا ۲۰۲ تومان (ش ۶۶)
پنیر	از ۴۵ تومان (ش ۴) تا ۴۲ تومان و ۵ قران (ش ۶) *برخی قیمت‌ها به من تبریز ^۲ و من ری نیز وجود دارد.
ماست (نرخ به من تبریز)	به من تبریز: از ۲ قران (ش ۱) تا ۱ قران و ۴ شاهای (ش ۶)
شیر (نرخ به من تبریز)	به من تبریز: از ۲ قران (ش ۱) تا ۱۰ قران (ش ۶)

۱. برابر ۱۰۰ من دیوان یا ۵۰ من شاهای: متداول در سراسر ایران. رک: جهانگیر قائم‌مقامی، «اوزان و مقادیر قدیم ایران».

بررسی‌های تاریخی، س ۳، ش ۲.

۲. هر من تبریز برابر با ۴۰ سیر یا ۶۱۴۴۰ جو و مقیاس متداول در این دوره است. رک: همان.

۳) جدول گوشت، تخم و مرغ و حبوبات

نام کالا	نرخ (خروار)
گوشت (نرخ گوشت به من تبریز)	به من تبریز: از ۷ قران و ۴ شاهای (ش ۱) تا ۸ قران و ۵ شاهای (ش ۶)
تخم مرغ ۱۰ عدد	از ۹ قران و ۱۰ شاهای (ش ۴) تا ۹ قران و ۱۰ شاهای (ش ۴) * ۱۰۰ عدد تخم مرغ در ش ۱۵، ۸ قران و ۱۲ شاهای است.
نخود	از ۲۵ تومان (ش ۱) تا ۳۰ تومان (ش ۶۶)
لیه	از ۲۵ تومان (ش ۱) تا ۲۵ تومان و ۵ قران (ش ۴۰)
باقلا	از ۳۰ تومان (ش ۱) تا ۲۷ تومان (ش ۶)
عدس	از ۲۵ تومان (ش ۱) تا ۳۰ تومان (ش ۴۰)
ماش	از ۱۲ تومان و ۵ قران (ش ۱) تا ۱۰ تومان (ش ۶۶)
لوبیای سفید	از ۱۲ تومان و ۵ قران (ش ۴) تا ۲۰ تومان (ش ۶۶)
لوبیای قرمز	از ۱۷ تومان و ۵ قران (ش ۴۰) تا ۲۸ تومان (ش ۶۶)

۴) جدول چربی‌ها و شیرینی‌ها

نام کالا	نرخ (به خروار)
روغن	از ۱۵۵ تومان (ش ۱) تا ۱۴۲ تومان و ۵ قران (ش ۴۰)
قند کوچک	از ۵۲ تومان (ش ۱) تا ۵۲ تومان و ۵ قران (ش ۴)
شکر	از ۴۰ تومان (ش ۱) تا ۳۳ قران و ۱۵ شاهای (ش ۱۵)

۵) جدول سایر کالاها در روزنامه

نام کالا	نرخ (به خروار)
کاه	از ۲ تومان و ۲ قران (ش ۱) تا ۳ تومان و ۴ قران و ۱۰ شاهای (ش ۱۰)
یونجه	از ۸ تومان و ۵ قران (ش ۱) تا ۳ تومان و ۵ قران (ش ۶۶)
هیزم	از ۳ تومان (ش ۱) تا ۴ تومان (ش ۶۶)
ذغال چهار من	از ۲ تومان و ۱۱ قران و ۱۰ شاهای (ش ۱) تا ۱۲ تومان و ۵ قران (ش ۶)
ذغال سنگ	از ۴ تومان (ش ۴) تا ۱۴ تومان و ۵ قران (ش ۷)
نفت (نرخ به من تبریز)	از ۸ قران و ۵ شاهای (ش ۱) تا ۸ قران و ۱۰ شاهای (ش ۴)

نام کالا	نرخ (به خروار)
سیب‌زمینی	از ۱۵ تومان (ش ۱) تا ۱۴ تومان (ش ۴)
نمک چهار من	از ۲ تومان و ۵ قران (ش ۱) تا ۳ تومان و ۷ قران و ۱۰ شاهی (ش ۹)
پیاز	از ۳ تومان و ۵ قران (ش ۱) تا ۳ تومان (ش ۴)
صابون وسط (نرخ به من تبریز)	۷ قران

۶) جدول نرخ صرافی

نام	نرخ	افزایش قیمت
اشرفی ناصری	۲ تومان (ش ۱)	-
اشرفی مظفری	از ۱ تومان و ۹ قران (ش ۱) تا ۱۱ تومان و ۹ قران و ۱۰ شاهی (ش ۷)	۱ تومان و ۹ قران و ۱۰ شاهی (ش ۷)
دو اشرفی	از ۳ تومان و ۷ قران (ش ۱) تا ۳ تومان و ۷ قران و ۵ شاهی (ش ۷)	۳ تومان و ۷ قران و ۵ شاهی (ش ۷)
پنجهزاری طلا	۹ قران و ۱۵ شاهی (ش ۱)	-
لیره عثمانی	۴ تومان و ۹ قران (ش ۱) تا ۴ تومان و ۹ شاهی (ش ۷)	۴ تومان و ۹ قران (ش ۱)
دوهزاری طلا	۴ قران (ش ۱)	-
لیره انگلیس	۵ تومان و ۲ قران (ش ۱)	۵ تومان و ۲ قران و ۵ شاهی (ش ۷)

بر طبق جدول‌های بالا کالاهایی چون گندم، جو، برنج صدری، نان، کشک (با افزایش قیمت زیاد)، شیر، گوشت، نخود، لپه، عدس، لوبیا سفید، لوبیا قرمز، قند جزو کالاهایی بودند که افزایش قیمت داشته‌اند، همچنین کشک دارای افزایش قیمت زیادی بوده است. کالاهایی همچون برنج گرده، آرد، پنیر، ماست، باقلا، ماش، روغن، شکر، سیب‌زمینی و پیاز کاهش قیمت داشته‌اند.

در نتیجه به نظر می‌رسد همه کالاهای افزایش قیمت نداشته‌اند بلکه برخی کالاها نیز کاهش قیمت را تجربه کرده‌اند؛ می‌توان چنین نتیجه گرفت که اوضاع معیشت عمومی به حدی نبوده که مردم توان خرید کافی نداشته باشند بلکه برخی کالاها کاهش قیمت داشته

است و تا حدی می‌توان نتیجه گرفت که در مورد این کالاها توان خرید وجود داشته است؛ البته این مورد به بحث اوضاع اقتصادی افراد نیز مربوط می‌شود.

۷) جدول قیمت کتب در روزنامه یومیه صبح صادق

نام کتاب	نویسنده	مترجم	محل فروش	قیمت کتاب	عنوان و شماره
یک کلمه	میرزا یوسف خان - مستشارالدوله تبریزی	-	کتابخانه شرافت	۲ قران	ش ۱۶: ۴
قرآن به خط کوفی	توسط فخرالاشراف کرمانی تشکیل شده است.	-	در آخر بازار کلاه‌دوزی، در دکان مشهدی رضای صراف	۴ تومان و نیم	ش ۱۶: ۴
دکامران	ژان بکاس فلورانسی	حاجی میرزا احمدخان دریابیکی از فرانسه ترجمه شده است.	در تیمچه کتابفروش‌ها در حجره آقا میرزا ابراهیم تبریزی و کتابخانه شرافت.	جلد اول ۳ تومان و نیم	ش ۱۸: ۴
تحقیقات در معنی آزادی ^۲ / کتاب احمد	طالبوف	-	کتاب احمد: اداره روزنامه ندای وطن، در خیابان ناصریه، مقابل دارالفنون	جلدی ۱	ش ۶۱: ۴
لمیستر دپاری ^۳	شاهزاده حاجی محمد طاهر میرزا	-	کتابخانه شرافت و تربیت قران.	جلدی ۵	ش ۱۱۰: ۴

۱. در مورد نویسنده کتاب دچار اشتباه شده است زیرا مؤلف دکامرون بوکاجیو ایتالیایی است.

۲. روزنامه نام کتاب را تحقیقات در معنی آزادی نوشته است ولی نام اصلی کتاب ایضاحات است.

۳. له میستر دوپاری؛ زبان کتاب فرانسوی و به معنای اسرار پاریس است؛ اطلاعات کتاب‌شناسی شامل: شماره بازیابی: ۱۳۸۰۰، شماره مدرک کتابخانه مجلس: IR2148، اسم عام یا عبارت اسمی عام: رمان، نویسنده کتاب اوژن سو است و کاتب محمدطاهر میرزا اسکندری فرزند اسکندر میرزا ست، تاریخ کتابت نیز در قرن ۱۴ بوده است.

نام کتاب	نویسنده	مترجم	محل فروش	قیمت کتاب	عنوان و شماره
حل‌العقود و مختصرالمجمل	آ شیخ یوسف عمادالاسلام		در اداره صبح صادق	۱ قران و ۵ شاهی	ش ۱۲۴: ۴
له میستر دپاری		حاجی محمدطاهر	در کتابخانه‌ها تمام	جلدی ۵ قران.	ش ۱۳۲: ۴
قرآن باغچه‌سرای با تصحیح	مصحح آقا میرزا حسن اخضر		کتابخانه شرافت	۳ شاهی	ش ۱۳۸: ۴
کلید زندگی	میرزاخلیل خان اعلم‌الدوله		در دواخانه کارنیک خان و سایر کتابخانه‌های عمومی	۲ هزار دینار.	ش ۱۴۲: ۴

بررسی قیمت کتب در روزنامه یومیه صبح صادق نشان از این دارد که نویسنده روزنامه به این مهم اهمیت می‌داده است؛ درج نام کتاب، نویسنده آن، محل فروش و قیمت کتاب جالب توجه است. نکته جالب دیگر به فروش رسیدن کتب در دکان‌ها یا دواخانه‌هاست که در این دوران وجود داشته است. (صبح صادق، ۱۳۲۵، ش ۱۶: ۴؛ ش ۱۴۲: ۴)

نتیجه

با بررسی اخبار اقتصادی ایران در سال ۱۳۲۵ هـ ق از منظر روزنامه یومیه صبح صادق به وجود مشکلات اقتصادی در این دوران پی می‌بریم که باعث هرج و مرج‌ها و آشفتگی‌هایی همچون تحصن صرافان و کارکنان در این دوره گردید. روزنامه یومیه صبح صادق با دقت و جزئی‌نگری خاصی که داشت تمام اخبار را به اطلاع مردم می‌رساند از جمله توجه مرتضی‌قلیخان مؤیدالممالک به مبحث قیمت ارزاق باعث شده بود این روزنامه از نظر اخبار اقتصادی جالب توجه باشد و مورد رجوع مردم قرار بگیرد. روزنامه با درج روزانه اخبار، تغییر قیمت‌ها را به اطلاع افراد می‌رساند که این به روز بودن اطلاعات و تعداد زیاد کارکنان این اداره را نشان می‌دهد. برطبق بررسی‌هایی که از روزنامه انجام شد مشخص شد به غیر از

کالاهایی همچون برنج، گردو، آرد، پنیر، ماست، باقلا، ماش، روغن، شکر، سیب‌زمینی و پیاز بقیه کالاها افزایش قیمت را تجربه کرده‌اند.

موضوع تأسیس بانک ملی و بحث این موضوع در مذاکرات مجلس یکی دیگر از مباحث موردتوجه روزنامه یومیه صبح صادق بود که نشان از نافرجامی این موضوع در سال ۱۳۲۵ هـ.ق دارد که روزنامه علل ناکامی را مواردی همچون نبود پول و بلوکه بودن پول و عدم همراهی دولت ذکر کرده است. یکی دیگر از بخش‌های قابل توجه اقتصادی روزنامه در اعلان‌های اقتصادی، چاپ اسامی کتاب‌های موردقبال عموم و قیمت آن‌هاست. نرخ صرافی و برابری قیمت ارزهای خارجی با ریال ایران هم در روزنامه چاپ می‌شد که تغییر قیمت چندانی در سال ۱۳۲۵ هـ.ق نداشته است و می‌تواند نشانگر ثبات اقتصادی باشد.

پژوهش حاضر نشان می‌دهد که مهم‌ترین موضوعات مرتبط با اوضاع اقتصادی ایران از نظر نویسندگان روزنامه صبح صادق عبارت بوده است از طرح تأسیس بانک ملی، تحصن‌های صنفی و کمبود گندم. به استناد همین داده‌ها مشخص می‌شود قیمت کالاهای اساسی مانند گندم، جو، برنج صدری، آرد، نان و گوشت در این دوره افزایش داشته اما کالاهایی مانند پنیر، ماست، باقلا، ماش، روغن، شکر، یونجه، سیب‌زمینی و پیاز کاهش قیمت را تجربه کرده‌اند. همچنین می‌توان دریافت که مشکلات ناشی از بروز انقلاب مشروطه، اختلاف میان شاه و درباریان با دولت و مجلس سطح امنیت عمومی را به شدت پایین آورده و وضعیت اقتصادی مردم را بدتر از گذشته کرده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

کتاب‌ها

- آژند، یعقوب (۱۳۸۴)، *تجدد ادبی در دوره مشروطه*، تهران، مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
- آدمیت، فریدون (۱۳۶۳)، *فکر دموکراسی اجتماعی در نهضت مشروطیت ایران*، تهران، پیام.
- آدمیت، فریدون، هما ناطق (۱۳۶۸)، *افکار اجتماعی و سیاسی و اقتصادی در آثار منتشرشده دوران قاجار*، تهران، نوید.
- براون، ادوارد (بی‌تا)، *تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطیت*، ترجمه محمد عباسی، ج ۲، تهران، کانون معرفت.
- جلالی، نادره (۱۳۸۹)، *تاریخ مطبوعات و احزاب سیاسی در عصر قاجار*، تهران، پیام نور.
- حقدار، علی اصغر (۱۳۹۷)، *فریدون آدمیت و تاریخ مدرنیته در عصر مشروطیت*، آنکارا، باشگاه ادبیات.
- دلریش، بشری (۱۳۷۵)، *زن در دوره قاجاریه*، بی‌جا، دفتر مطالعات هنر (مدیریت پژوهش).
- شمیم، علی اصغر (۱۳۹۳)، *ایران در دوره سلطنت قاجار*، تهران، مدیر.
- صدر هاشمی، محمد (۱۳۶۳)، *تاریخ جراید و مجلات ایران*، ج ۳، اصفهان، کمال.
- صفائی، ابراهیم (۱۳۶۳)، *رهبران مشروطه: شامل هیجده بیوگرافی و شرح حالت و شگفت‌انگیز حوادث مهم نهضت مشروطه ایران*، بی‌جا، سازمان انتشارات جاویدان.
- کسروی، احمد (۱۳۸۵)، *تاریخ مشروطه ایران*، تهران، نگاه.
- احمد مجدالاسلام کرمانی، *تاریخ انحطاط مجلس: فصلی از تاریخ انقلاب مشروطیت ایران*، تحشیه محمود خلیل‌پور، اصفهان، انتشارات دانشگاه اصفهان، ۱۳۵۱.
- مخبرالسلطنه هدایت (بی‌تا)، *گزارش ایران: از مظفرالدین شاه تا احمدشاه*، ج ۲، بی‌جا.
- مخبرالسلطنه هدایت (۱۳۶۳)، *گزارش ایران: بخش گزارش دوره قاجار و مشروطیت* از جلد سوم و چهارم، تهران، نشر نقره.

- م.س ایوانف (۱۳۵۵)، *انقلاب مشروطیت ایران*، ترجمه کاظم انصاری، تهران، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی با همکاری موسسه انتشارات امیرکبیر.
- *نظامنامه داخلی بانک ملی ایران* (۱۳۲۵ هـ.ق)، تهران: مطبعه پارسیان.

مقاله‌ها

- شاهدی، مظفر، «مجلس اول مشروطه: بحران‌های مالی و طرح تأسیس بانک ملی»، *تاریخ معاصر ایران*، ش ۱۰، ۱۳۷۸.
- شعبانی، احمد، «اخبار کتاب و کتابخانه در اوراق روزنامه ارشاد از مرتضی قلیخان مؤیدالممالک»، *کتابداری دفتر*، ش ۳۴، ۱۳۷۹.
- کریمی، بهزاد، «بحران نان در دوره مشروطه»، *آموزش تاریخ*، ش ۴، ۱۳۸۵.
- قائم‌مقامی، جهانگیر، «اوزان و مقادیر قدیم ایران»، *بررسی‌های تاریخی*، ش ۲، بی‌تا.

روزنامه‌ها

- روزنامه *یومیه صبح صادق*، شماره ۱، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه *یومیه صبح صادق*، شماره ۴، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه *یومیه صبح صادق*، شماره ۶، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه *یومیه صبح صادق*، شماره ۷، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه *یومیه صبح صادق*، شماره ۹، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه *یومیه صبح صادق*، شماره ۱۰، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه *یومیه صبح صادق*، شماره ۱۱، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه *یومیه صبح صادق*، شماره ۱۲، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه *یومیه صبح صادق*، شماره ۱۳، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه *یومیه صبح صادق*، شماره ۱۴، ۱۳۲۵ هـ.ق.

- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۵، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۶، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۷، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۸، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۲۰، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۲۲، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۳۱، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۳۲، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۳۵، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۳۶، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۳۸، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۴۰، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۴۷، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۴۹، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۵۶، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۶۰، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۶۱، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، نمره ۶۶، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۶۹، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۷۰، ۱۳۲۵ ه.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۷۹، ۱۳۲۵ ه.ق.

- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۹۰، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۹۸، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۰۸، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۰۹، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۱۰، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۱۱، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۱۴، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۱۹، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۲۲، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۲۳، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۲۴، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۲۵، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۳۰، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۳۲، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۳۴، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۳۶، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۳۷، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۳۸، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۴۲، ۱۳۲۵ هـ.ق.
- روزنامه یومیه صبح صادق، شماره ۱۴۳، ۱۳۲۵ هـ.ق.